

Aneta Šamanc*

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Jezik i konstruktivizam u disciplini međunarodnih odnosa: kuda nakon tri decenije razvoja?

Apstrakt

Odnos konstruktivizma i jezika razvija se nešto više od tri decenije u disciplini međunarodnih odnosa. Za to vreme jeziku je pridavan raznolik značaj u istraživanju – njegovo teorijsko prihvatanje kretalo se na osi od neprihvatanja do zauzimanja značajnog mesta. Ovako raznovrsno vrednovanje jezičkih razmatranja nekako paradoksalno je stiglo do jednolikosti jezika, čak i u samim postpozitivističkim istraživanjima gde je jezik imao značajno mesto. Namera ovog rada je da ukaže na potrebu povratka jezičkim razmatranjima filozofa Ludviga Vitgenštajna i da pokaže da o jeziku valja razmišljati kao o jednom složenom fenomenu. Stoga, istraživačko pitanje koje postavlja ovaj rad jeste zašto celokupna konstruktivistička misao u disciplini međunarodnih odnosa treba ponovo da razmotri svoj odnos sa jezikom? Konstruktivizam je vratio idejne činioce stvarnosti u istraživanje u disciplini međunarodnih odnosa, te, ukoliko bi jeziku priznao svu složenost koju sa sobom nosi, stiče se utisak da bi celokupna konstruktivistička misao dobila jedan novi pogled na te iste idejne činioce stvarnosti.

Ključne reči

jezik, međunarodni odnosi, konstruktivizam, jezički obrt, ideje

* an.samanc@gmail.com

UVOD

Predstava o jeziku kao odrazu stvarnosti seže duboko u prošlost. Pretpostavljalo se da razumevanje strukture jezika omogućava razumevanje strukture stvarnosti. Početkom XX veka filozof Ludvig Vitgenštajn (Ludwig Wittgenstein) je o ovim mislima o jeziku ostavio izuzetan zapis u svom delu *Logičko-filozofski traktat*.¹ Iz Vitgenštajnovih plodonosnih ideja proistekao je jezički obrt u filozofiji, koji će kasnije tokom čitavog XX veka usmeravati pažnju na važan odnos između jezika, misli i stvarnosti.² Interesovanje za jezik nije kasnije zaobišlo ni disciplinu međunarodnih odnosa. Seme jezičkog obrta zasađeno je već tokom osamdesetih godina XX veka. Njegove klice polako su puštale korenje na pojedinim mestima, a posebno u okviru postpozitivističke misli, gde su ostavile značajnijeg traga na konstruktivizam i poststrukturalizam.³

Osvrtanje na fenomen jezika u disciplini međunarodnih odnosa koincidiralo je sa mnogobrojnim promenama tokom osamdesetih godina XX veka, a koje tadašnje dominantne teorije međunarodnih odnosa nisu uspevale da objasne. Takođe, one nisu uspevale ni da protumače, razumeju ili pojasne novonastale posthladnoratovske okolnosti.⁴ Kao i svaka naučna disciplina koja prolazi kroz mnogobrojne faze u toku svog razvoja, tako je i nauka o međunarodnim odnosima uplovila u jednu novu fazu u svom razvoju po raspadu bipolarne strukture međunarodnih odnosa poslednjih decenija XX veka. Naime, sve do osamdesetih godina XX veka „pozitivizam je imao ogroman uticaj na teoriju međunarodnih odnosa zato što je kritički uticao na to o čemu je disciplina mogla da razgovara; [...] njegove epistemološke pretpostavke su imale ogromne ontološke posledice”.⁵ Posledica iznenađenosti događajima i neuspeha da se oni objasne bila je zahtev za drugačijim pogledom na stvarnost. Konstruktivistička misao je bila posebno blagorodna budući da je kroz svoja stanovišta oživela ulogu ideja u međunarodnim odnosima – kako zapravo

¹ A. P. Martinich (ed.), *The Philosophy of Language*, Oxford University Press, New York, 1996, pp. 3–4.

² Karin M. Fierke and Knud Erik Jørgensen (eds.), *Constructing International Relations: The Next Generation*, Routledge, New York, 2015, pp. 4–5.

³ François Debrix (ed.), *Language, Agency and Politics in a Constructed World*, Routledge, New York, 2015, p. ix.

⁴ Peter J. Katzenstein (ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996, pp. 1–7.

⁵ Steve Smith, “Positivism and Beyond”, in: Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski (eds.), *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, p. 37.

ideje definišu međunarodnu strukturu, kako ta struktura oblikuje identitete i interese aktera, i kako konačno ti akteri reprodukuju i menjaju tu strukturu.⁶

Postoji više vidova konstruktivizma u disciplini međunarodnih odnosa.⁷ Na temeljima socijalne ontologije, jedan deo istraživača je nastavio svoj rad na principima pozitivizma, dok je jedan deo prihvatio postpozitivističku epistemologiju. Na tragu te postpozitivističke misli koja je prihvatila jezik u svoje okrilje značajni su bili radovi objavljeni 1989. godine: *Rules, Norms, and Decisions* Fridriha Kratohvila (Fridrich Kratochwil), *World of Our Making* Nikolasa Onufa (Nicholas Onuf) i *International/Intertextual Relations* Džejmsa der Deriana (James der Derian) i Majkla Šapira (Michael Shapiro). Sledeće godine ova dela je ispratio i poseban broj naučnog časopisa *International Studies Quarterly (ISQ)*.⁸ U uvodu za ovaj broj autori su uputili na bogatu disidentsku misao čiji je glavni posao bio da „ispita granice [discipline], istraži kako su one postavljene, da pokaže njihovu samovolju, da misli *drugачije*, na način koji bi omogućio testiranje ograničenja i istraživanje isključenih mogućnosti”.⁹ Stav Džejmsa der Deriana i Majkla Šapiroa bio je da je došlo vreme da „[...] dekonstruišemo i denaturalizujemo kroz detaljnu interpretaciju nasleđeni jezik, koncepte i tekstove koji su stvorili privilegovane diskurse u međunarodnim odnosima”.¹⁰ Prema rečima Nikolasa Onufa, „društveni odnosi stvaraju ili konstruišu ljude – nas – u bića kakva jesmo. Povratno, mi stvaramo svet onakvim kakav on jeste, od sirovih materijala koje nam omogućava priroda, tako što radimo ono što radimo jedni sa drugima i kažemo ono što kažemo

⁶ Michael Barnett, “Social constructivism”, in: John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens (eds.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, New York, 2011, p. 150.

⁷ Maja Zehfuss, “Constructivisms in International Relations: Wendt, Onuf, and Kratochwil”, in: Karin M. Fierke and Knud Erik Jørgensen (eds.), *Constructing International Relations: The Next Generation*, Routledge, New York, 2015, pp. 54–55.

⁸ François Debrix (ed.), *Language, Agency and Politics in a Constructed World*, op.cit., p. ix.

⁹ Richard K. Ashley and R. B. J. Walker, “Introduction. Speaking the Language of Exile: Dissident Thought in International Studies”, *International Studies Quarterly*, Vol. 34, No. 3, 1990, p. 263.

¹⁰ James Der Derian, “The Boundaries of Knowledge and Power in International Relations”, in: James der Derian and Michael J. Shapiro (eds.), *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*, Lexington Books, New York, 1989, p. 4.

jedni drugima. Govoriti je raditi: pričati je bez sumnje najvažniji način na koji stvaramo od sveta ono što on jeste".¹¹

Međutim, nisu svi konstruktivisti prihvatili jezik sa podjednakim entuzijazmom u svoje okrilje. Mnogi među njima birali su da se uopšte i ne upliću u bilo kakva jezička razmatranja, jer se pretpostavljalo da je „bavljenje jezikom jednako kao i biti nezainteresovan za istraživanje”.¹² Ipak, o ovakvom stavu bi se moglo i drugačije razmišljati jer, kako zapaža Karin Firke (Karin Fierke), upravo je Vitgenštajnov jezičko razmatranje i istraživanje, „od *Logičko-filozofskog traktata* pa do *Filozofskih istraživanja*, [...] uticalo na sve glavne tokove razmišljanja unutar nauke o međunarodnim odnosima”.¹³ Međutim, zaključuje misao Firke, trag Vitgenštajnovih ideja se ipak nije dovoljno čvrsto utisnuo u ta teorijska strujanja, budući da je nepoverenje u fenomen jezika i raspirivanje sumnji u njegov bilo kakav doprinos, potkrepljeno „realističkim pretpostavkama da diplomate često lažu”, održavalo vitalnom tu „alergiju koju je disciplina imala prema angažovanju jezika u istraživanjima”.¹⁴

Početak XXI veka situacija je postala drugačija. François Debri (François Debrix) zapaža da termini kao što su jezičke igre, narativi, značenja, diskursi ili govorni činovi nisu više nepoznanica za istraživače u disciplini međunarodnih odnosa i da ih oni često koriste u svojim analizama. On nas, međutim, istovremeno upućuje da njihovo korišćenje u istraživanjima, bilo postpozitivističkim ili ne, neretko prati i činjenica da se ne čini više neki veći napor da se dublje i detaljnije ispitaju uloga ili mesto jezika, kao ni da se spozna šta je to što je nagnalo „prve” postpozitiviste da podrobnije razmišljaju o fenomenu jezika i da ga uopšte uključe u svoja istraživanja.¹⁵ Shodno tome, „odnos između jezičkih strategija, identiteta međunarodnih delatnika, i značenja globalne politike uzima se zdravo za gotovo”.¹⁶ U literaturi, ukazuje Debri, nije više redak slučaj gde „savremena izdanja sve više brišu granice između konstruktivističkog bavljenja jezikom i poststrukturalističkih jezičkih tehnika” i posledica

¹¹ Nicholas Greenwood Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in Social Theory and International Relations*, Routledge, New York, 2013, pp. 3–4.

¹² Karin M. Fierke, “Links Across the Abyss: Language and Logic in International Relations”, *International Studies Quarterly*, Vol. 46, No. 3, 2002, p. 351.

¹³ Karin M. Fierke, “Wittgenstein and International Relations Theory”, in: Cerwyn Moore and Chris Farrands (ed.), *International Relations Theory and Philosophy: Interpretive Dialogues*, Routledge, New York, 2010, p. 83.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ François Debrix (ed.), *Language, Agency and Politics in a Constructed World*, op. cit., pp. ix–x.

¹⁶ *Ibid.*, p. x.

toga je da „postpozitivističke jezičke strategije, terminologije i upotrebe” deluju „međusobno komplementarne, kompatibilne i uzajamno zamenljive”.¹⁷

Ukoliko prihvatimo da je jezik od zaista izuzetnog značaja za istraživače discipline međunarodnih odnosa, onda moramo da se zapitamo kako je, od „nekog novog pogleda na svet” i „pomeranja granica” krajem prošlog veka, došlo do toga da je vremenom jezik u istraživačkim poduhvatima počeo da deluje kao jednoliki i prost fenomen? Početni entuzijazam istraživača kao da se raspršio tokom vremena – volja da se drugačije ispričaju priče međunarodnih odnosa kao da više nije podjednako jaka. Jezički obrt je različito privlačio pažnju mislilaca i istraživača u disciplini međunarodnih odnosa, neki su ga prihvatili u celosti, neki samo delimično, dok kod nekih nije ni privlačio posebnu pažnju. Negde je jedan element jezika snažnije uticao, dok se negde o jeziku nije razmatralo mnogo više do njegovog površnog značaja. Ovako raznovrsno vrednovanje jezičkih razmatranja nekako paradoksalno je stiglo do jednolikosti jezika, čak i u samim postpozitivističkim istraživanjima gde jezik zauzima glavno mesto. Ta jednolikost se ogleda u tome da se sve vezano za jezik zapravo svodi na njegovu istovetnost, u kojoj se sve razlike brišu. Namera ovog rada je da ukaže na potrebu povratka jezičkim razmatranjima filozofa Ludviga Vitgenštajna i da pokaže da o jeziku valja razmišljati kao o jednom složenom fenomenu. Stoga, istraživačko pitanje koje postavlja ovaj rad jeste zašto celokupna konstruktivistička misao u disciplini međunarodnih odnosa treba ponovo da razmotri svoj odnos sa jezikom?

KONSTRUKTIVIZAM I JEZIK: MESTA SUSRETA I RAZLAZA

Ideje konstruktivizma se pojavljuju u disciplini međunarodnih odnosa tokom osamdesetih godina XX veka.¹⁸ Sa raspadom bipolarne strukture međunarodnih odnosa ideje konstruktivizma su postale relevantnije među istraživačima međunarodnih odnosa, što je tada posebno bilo istaknuto u verovanju da bi se o „debati između racionalista i konstruktivista” moglo razmišljati kao o „najznačajnijoj debati u okviru discipline”.¹⁹ „Ako je supersila mogla da nestane naizgled snagom ideja, da li bi se i druge stvari na taj način mogle

¹⁷ François Debrix (ed.), *Language, Agency and Politics in a Constructed World*, op. cit., pp. ix–x.

¹⁸ Michael Barnett, “Social constructivism”, in: John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens (eds.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, op. cit., pp. 150–153.

¹⁹ Maja Zehfuss, *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, p. 2.

mного bolje razumeti? Intuicija je rekla ‚da‘ i konstruktivisti su krenuli na posao”.²⁰ Aleksandar Vent (Alexander Wendt), Nikolas Onuf i Fridrih Kratochvil slove za jedne od „ključnih” konstruktivista. Epitete „ključnih” mislilaca stekli su na osnovu toga što je svaki od njih ponaosob ugradio neke od najvažnijih gradivnih blokova u konstruktivističke temelje i što njihov rad i dalje nastavlja da učestvuje u daljem izgrađivanju i razvoju kako konstruktivizma tako i discipline uopšte.²¹

Nikolasu Onufu se pripisuje da je prvi uveo termin konstruktivizam u disciplinu međunarodnih odnosa, međutim, tih osamdesetih godina ta činjenica nije privukla veću pažnju među teoretičarima.²² Onuf će se kasnije pri-setiti zašto njegovo i Kratochvilovo delo nije odmah naišlo na oduševljenje: „I Kratochvilova i moja knjiga su ‚tehnički zahtevne‘, [...] prvo da kažem da obe knjige vode čitaoce u nepoznate svetove. Prilagođavanje na nepoznato uvek zahteva trud”.²³ Onuf je pokušao u svom radu da pronikne u to kako to ljudi zapravo „konstruišu društvenu stvarnost” oko sebe.²⁴ Onuf je smatrao da kada se stvarnost posmatra kroz prizmu konstruktivizma ono što se vidi jeste da su „svet i reči uzajamno konstitutivni”, te je odatle pretpostavio dalje da „ako su kategorije bića jezički konstruisane, onda bi se za njih moglo reći da su društvenog porekla”.²⁵ Maja Cefus (Maja Zehfuss) primećuje da iako Onuf na ovom mestu utemeljuje svoju ontologiju, takođe „[njegovo] epistemološko gledište je ključno”.²⁶ To će biti veoma važno, imajući u vidu da je Kratochvil govorio o „siromaštvu epistemologije” u disciplini međunarodnih odnosa.²⁷ Sa druge strane, Fridrih Kratochvil je, između ostalog, zadužio konstruktivističku

²⁰ Mariano E. Bertucci, Jarrod Hayes and Patrick James, „Moving Forward”, in: Mariano E. Bertucci, Jarrod Hayes and Patrick James, *Constructivism Reconsidered: Past, Present, and Future*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 2018, p. 246.

²¹ Maja Zehfuss, *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*, op. cit., pp. 9–11.

²² *Ibid.*, pp. 10–11.

²³ Nicholas Greenwood Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in Social Theory and International Relations*, op. cit., p. 29.

²⁴ Maja Zehfuss, „Constructivisms in International Relations: Wendt, Onuf, and Kratochwil”, in: Karin M. Fierke and Knud Erik Jørgensen (eds.), *Constructing International Relations: The Next Generation*, op. cit., p. 58.

²⁵ *Ibid.*, p. 62.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*, p. 64.

misao ukazivanjem na „značaj intersubjektivnosti”.²⁸ Takođe, u svom radu je uputio i na karakteristike svakodnevnog jezika i razmatrao je važnu ulogu normi.²⁹ Svi ovi koncepti vremenom su postali neki od mnogobrojnih pojmo-va od ne tako malog značaja za konstruktivistička istraživanja koja su sledila.

Međutim, tek će rad Aleksandra Venta privući veću pažnju istraživača i „popularizovati” sam konstruktivistički pristup.³⁰ Vent je svoju društvenu teoriju međunarodne politike postavio na „srednji put” između postpozitivističke ontologije i pozitivističke epistemologije.³¹ Ipak, važna razlika među njima je postojala i mogla se uočiti, kako Cefus smatra, upravo u „detaljnijem posmatranju njihovih konceptualizacija intersubjektivnosti”.³² Za Kratohvila i Onufa jezik je od izuzetnog značaja.³³ Vent je, sa druge strane, „priznao značaj jezika tek u fusnoti” u poglavlju knjige *The culture of national security*, koju je uredio Piter Kacenstin (Peter Katzenstein).³⁴ I ne samo to, već, kako Cefus nastavlja, Vent tada „jezik nije pominjao”, jer „akteri u Ventovom delu ne govore”, već razme- njuju „gestove”.³⁵ Dodatno, Cefus skreće pažnju na važnu stvar ovde, a to je da se u radovima na koje se Vent oslanjao jezik često pominjao.³⁶

Dugogodišnja težnja discipline bila je da međunarodne studije učini jednom objektivnom naukom. Saznanja zasnovana na strogo posmatranju opipljivih stvari i vera u proverljivost nalaza, bilo gde i bilo kada tokom vremena, dozvolila su metodu prirodnih nauka da se postavi kao metod koji disciplinama koje ga primenjuju obezbeđuje napredak i garantuje stabilnost. „Pokušaj da se države stave pod mikroskop snažne naučne analize značio

²⁸ Maja Zehfuss, *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*, op. cit., p. 11.

²⁹ Maja Zehfuss, “Constructivisms in International Relations: Wendt, Onuf, and Kratochwil”, in: Karin M. Fierke and Knud Erik Jørgensen (eds.), *Constructing International Relations: The Next Generation*, op. cit., pp. 63–68.

³⁰ Maja Zehfuss, *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*, op. cit., p. 11.

³¹ Aleksandar Vent, *Društvena teorija međunarodne politike*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2014, str. 43–81.

³² Maja Zehfuss, “Constructivisms in International Relations: Wendt, Onuf, and Kratochwil”, in: Karin M. Fierke and Knud Erik Jørgensen (eds.), *Constructing International Relations: The Next Generation*, op. cit., pp. 54–55.

³³ *Ibid.*, p. 55.

³⁴ *Ibid.*, p. 58.

³⁵ *Ibid.*, p. 69.

³⁶ *Ibid.*

je odbacivanje haotičnog jezika politike i ljudskih vrednosti.³⁷ Smatralo se da su subjekti društvenih nauka, po analogiji sa subjektima prirodnih nauka, „nemi”.³⁸ Cefus zaključuje da je uvođenje jezika u analizu ipak uticalo na ovakav poredak stvari – za Onufa i Kratohvila „društvena stvarnost bar do određenog stepena predstavlja jezičku konstrukciju, i u njoj postojanje materijalnog sveta se ne dovodi u pitanje”, i „ukoliko jezik utiče na kreiranje stvarnosti” onda iz tog stvaranja mi ne možemo biti isključeni.³⁹ Na ontologiju i epistemologiju bilo je upereno novo svetlo.

JEZIČKI OBRT

Istorijat ulaska jezika u disciplinu međunarodnih odnosa zahteva jedan pogled unazad u bogatu istoriju filozofske misli. Taj pogled seže skoro čitav vek unazad u doba logičkog pozitivizma. Grupa ljudi, poznata kao Bečki krug, okupila se oko iskazivanja protivljenja tadašnjem razvoju filozofske misli, a osnivači tog Bečkog kruga bili su filozofi Moric Šlik (Moritz Schlick) i Oto Nojrah (Otto Neurath). Neslaganja su se rodila na opčinjenosti okupljenih u grupi tadašnjim poletom nauke i njenim rezultatima dvadesetih godina XX veka.⁴⁰ Smatrali su da je tadašnji „razvoj logike, matematike i filozofije jezika pokazao put ka novoj vrsti empirističke filozofije koja bi, jednom za svagda, razrešila probleme koji su mučili filozofiju”.⁴¹ Stavovi o jeziku koje je iznosio Ludvig Vitgenštajn na početku svog neverovatnog filozofskog opusa posebno su ostavile traga na idejama o jeziku logičkih pozitivista.⁴² Firke podseća o značaju Vitgenštajnovih slikovitih ideja o jeziku, prenoseći reči filozofa Bertranda Rasela (Bertrand Russell), koji je smatrao da su „tog trenutka tri filozofa

³⁷ K. M. Fierke, “Breaking the Silence: Language and Method in International Relations”, in: François Debrix (ed.), *Language, Agency and Politics in a Constructed World*, op. cit., p. 67.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Maja Zehfuss, “Constructivisms in International Relations: Wendt, Onuf, and Kratochwil”, in: Karin M. Fierke and Knud Erik Jørgensen (eds.), *Constructing International Relations: The Next Generation*, op. cit., p. 71.

⁴⁰ Peter Godfrey-Smith, *Theory and Reality: An Introduction to the Philosophy of Science*, The University of Chicago Press, Chicago, 2003, p. 22.

⁴¹ *Ibid.*, pp. 22–23.

⁴² *Ibid.*, p. 23.

sukcesivno dominirala britanskim filozofskim svetom – Vitgenštajnov *Logičko-filozofski traktat*, logički pozitivisti, i Vitgenštajnova *Filozofska istraživanja*".⁴³

Domišljatost Ludviga Vitgenštajna sastojala se u tome što je povratio analitički značaj i vrednost svakodnevnom jeziku, budući da je tada filozofima svakodnevni jezik bio isuviše „haotičan” i potpuno beskoristan za izražavanje njihovih strogih logičkih iskaza.⁴⁴ Specifičnost tog svakodnevnog jezika sastojala se u tome što je on tačno opisivao i pokazivao kakve su stvari oko nas, prikazivao šta se dešava i kakve su osobine tog spoljašnjeg sveta – to je bila koncepcija jezika kao „slike” stvarnosti. Kasnije je Vitgenštajn nastavio svoj rad na način da je pokazao da koncepti nisu samo mirna slika, već da svoje značenje crpe iz upotrebe, odnosno iz načina na koji ga govornik koristi.⁴⁵ „Prošlo je bilo vreme da se problemu istine i značenja priđe kroz konstrukciju veštačkih, idealizovanih jezika, koji su nam govorili kako se komunikacija navodno obavlja. Umesto takve formalne računice, [...] svakodnevni jezik je poslužio kao autoritativni vodič za određivanje granice smisla.”⁴⁶

KONSTRUKTIVIZAM I JEZIK: „TREĆI PUT”

Da li je jezik uopšte od ikakvog značaja za razmatranje u međunarodnim odnosima bilo je pitanje koje je postavljala disciplina.⁴⁷ Karin Firke je napravila korak napred i, umesto pitanja da li je jezik značajan, pokušala da da odgovor na druga dva važnija pitanja – „zašto i kako je jezik važan”?⁴⁸ Naime, odgovor na to pitanje Firke započinje nastankom konvencionalnog konstruktivizma, kada je „konstruktivističkoj socijalnoj ontologiji pridružena pozitivistička epistemologija”, iz tog razloga što su glasovi Treće debate u disciplini međunarodnih odnosa sve više počeli da predstavljaju „pretnju po naučne temelje

⁴³ Karin M. Fierke, “Wittgenstein and International Relations Theory”, in: Cerwyn Moore and Chris Farrands (eds.), *International Relations Theory and Philosophy: Interpretive Dialogues*, op. cit., p. 83.

⁴⁴ K. M. Fierke, “Breaking the Silence: Language and Method in International Relations”, in: François Debrix (ed.), *Language, Agency and Politics in a Constructed World*, Routledge, New York, 2015, p. 74.

⁴⁵ Friedrich V. Kratochwil, “Constructivism as an Approach to Interdisciplinary Study”, in: Karin M. Fierke and Knud Erik Jørgensen (eds.), *Constructing International Relations: The Next Generation*, Routledge, New York, 2015, pp. 19–20.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 20.

⁴⁷ Karin M. Fierke, “Links Across the Abyss: Language and Logic in International Relations”, *International Studies Quarterly*, op. cit., p. 351.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 331.

discipline".⁴⁹ Ovim rešenjem omogućeno je da konstruktivisti stupe na pozornicu, ostanu verni nauci i da nastave neometano da se bave empirijskim istraživanjem. Ipak, nasuprot njima, ostala je grupa „poststrukturalista” koja se interesovala za to šta jezik može da ponudi teoriji, te odatle Firke konstatuje da je u tome trenutku ove dve grupe „razdvojio ambis”, a da se nad njim od tada pa nadalje nadvila „tišina o ulozi jezika u međunarodnim odnosima”.⁵⁰ Kako smatra Firke, ono što obe strane nisu videle kao moguće rešenje da se premosti ovaj „ambis” jeste upravo ono „srednje rešenje koje se nalazi u jezičkom obrtu”.⁵¹ Umesto predvidljivog premeštanja tega na jednu ili na drugu stranu vage, „veličina dela *Filozofska istraživanja*, Vitgenštajnovog kasnijeg rada, bila je u tome što je ponudilo treći put koji je prevazilazio stare debate između materijalizma i idealizma, objektivnosti i subjektivnosti, univerzalnosti i relativnosti”.⁵²

I ne samo to, nastavljajući svoj odgovor, Firke ukazuje i na važnost poimanja Vitgenštajnovog celokupnog dela. Naime, prema njenim rečima, sintagma jezički obrt nastala je na tragu ideja iz prve faze, kada Vitgenštajn piše *Logičko-filozofski traktat* u kome jezik preslikava stvarnost, iako se ona „često povezuje sa drugom fazom”, kada piše *Filozofska istraživanja*, gde je „upotreba jezika analogna činjenju koraka u igri”.⁵³ Iako se „na kasnije Vitgenštajново delo gleda kao na potpuno odbacivanje” i svojevrsni zaokret od prethodnog, kako kaže Firke, sam Vitgenštajn to tako nije činio, već je opisivao „[svoje] ideje iz *Logičko-filozofskog traktata* kao sat koji nije dobro radio”, te stoga, u kasnijoj fazi rada, na delu nije bila „zamena prvog modela”, već je pre bila reč o njegovoj „popravci”. Shodno tome, po analogiji sa ovom idejom, zaključuje misao Firke, teško je održati istovremeno postojanje konstruktivizma i pozitivizma rame uz rame, jer „ništa se ne rešava kombinovanjem pozitivizma i konstruktivizma (kao što Vent predlaže), ili biranjem jednog umesto drugog [...]”.⁵⁴

⁴⁹ Karin M. Fierke, “Links Across the Abyss: Language and Logic in International Relations”, *International Studies Quarterly*, op. cit., p. 332.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 333.

⁵¹ *Ibid.*, p. 334.

⁵² *Ibid.*, p. 337.

⁵³ K. M. Fierke, “Breaking the Silence: Language and Method in International Relations”, in: François Debrix (ed.), *Language, Agency and Politics in a Constructed World*, op. cit., p. 73.

⁵⁴ *Ibid.*

Prema rečima Firke, teorija Keneta Volca⁵⁵ (Kenneth Waltz) je prikazala „sliku logike anarhije”.⁵⁶ Međutim, nastavlja ona, u njegovoj teoriji „akteri su se u procesu interakcije socijalizovali u zajedničku igru” i „strukture su bile produkt te socijalizacije”, te se „logika strukture oslanjala na metaforu „igara”, a nije bila prikazana kao „slika”. Firke upravo ovde uočava problem, jer „slika” je jedna, dok „igara” ima neizmerno mnogo, stoga Volc u svojoj teoriji prikazuje jednu „statičnu igru koja se stalno reprodukuje”.⁵⁷ Stoga, prema njoj, teorija Keneta Volca upućuje na pozitivističku epistemologiju „slike”, ali uz „implicitne obrise socijalne ontologije”.⁵⁸ Vent u svojoj teoriji, sa druge strane, takođe upućuje na socijalnu ontologiju i pozitivističku epistemologiju.⁵⁹ Shodno tome, konačno zaključuje Firke svoj odgovor, „konvencionalni konstruktivisti, kao što je Vent, koji su se trudili da poprave Volca, održali su ovaj konflikt, i na taj način su reprodukovali problem, iako u drugačijoj formi. Za Venta je problem što istovremeno pokušava da bude i pozitivista i konstruktivista. Upravo je taj konflikt između slike stvarnosti i igara [...] ono što bi trebalo popraviti. Kada se ova tenzija razreši ostaće drugačiji pristup jeziku i logici u međunarodnim odnosima”.⁶⁰

Sa druge strane, Šarlot Epstin (Charlotte Epstein) u svom radu ukazuje da je poznata konstruktivistička strategija srednjeg puta „uspešno započela pretres naturalističke strukture racionalizma”, ali da je ipak na kraju konstruktivizam srednjeg puta postao jedna „naturalistička teorija”, te je upravo na tom mestu ona postavila veoma važno pitanje – „da li se privlačnost naturalističkih postavki pokazala kao previše jaka da bi joj se odolelo ili je nelagoda od gubitka temelja bila prejaka?”⁶¹ Ponovno „vraćanje jeziku”, na koje nas Epstin upućuje⁶², čini se da bi moglo da pomogne u potrazi za odgovorima na ova-kva pitanja. Jezik se pokazao kao značajan fenomen kako za konstruktivizam

⁵⁵ Kenet Volc, *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose i Alexandria Press, Beograd, 2008.

⁵⁶ Karin M. Fierke, “Links Across the Abyss: Language and Logic in International Relations”, *International Studies Quarterly*, op. cit., p. 339.

⁵⁷ *Ibid.*, pp. 339–341.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 340.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ *Ibid.*, p. 339.

⁶¹ Charlotte Epstein, “Constructivism or the Eternal Return of Universals in International Relations: Why Returning to Language is Vital to Prolonging the Owl’s Flight”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, p. 506.

⁶² *Ibid.*, pp. 500–502.

tako, čini se, i za nauku o međunarodnim odnosima uopšte. Takođe, na ovom mestu valjalo bi istaći i da o jeziku treba razmišljati i kroz još jednu njegovu osobenost – kao o jednom složenom fenomenu. Sledstveno tome, stiče se utisak da bi povratak ovakvim Vitgenštajnovim jezičkim razmatranjima za to činio odličnu polaznu tačku.

JEZIK I KONSTRUKTIVIZAM: MESTO NOVOG SUSRETA

Opšta lingvistika definiše jezik kao „organizaciju verbalnih znakova kojom vlada svaki pojedinac kao član određene društvene zajednice – znati jedan jezik to znači vladati principima te organizacije”.⁶³ Međutim, kako bi ljudi vodili smisleni razgovor među sobom, tako se „apstraktni” jezik mora „materijalizovati”, te kao proizvod tog procesa nastaje govor – „jezik i govor stoje u odnosu kôda i poruke; sistema i procesa; govor je zapravo jezik u akciji”.⁶⁴ Vitgenštajn zagonetnije upućuje da je jezik kao „stari grad; lavirint uličica i trgova, starih i novih kuća, kuća sa dodacima iz različitih perioda; i sve to okruženo gomilom novih predgrađa sa pravim ulicama i uniformnim kućama”.⁶⁵

Jezik ne možemo da jednostavno isključimo iz naše stvarnosti. U prilog tome možemo zamisliti hipotetičku situaciju u kojoj jezika i govora nema. Možemo da pretpostavimo da bi se život ljudi nastavio. Materijalni činioци stvarnosti takođe ne bi nestali. Međutim, ono što možemo dodatno da pretpostavimo jeste da bismo se u tom slučaju zatekli i pred prvom poteškoćom. I odsustvo jezika i govora je potrebno artikulirati. „Šta ako jeziku odbijemo poslušnost, ako se oglušimo o njegov imperativ, ako odbijemo govor i pobunimo se? Bićemo kažnjeni, naravno, jer i pobuna je jezički čin. Suprotstaviti jeziku ne-jezik, takođe je nemoguće, jer izvan jezika nema ničeg.”⁶⁶ U tom svom neosporivom postojanju, jezik i govor su međusobno isprepletani i vrše stalni uticaj jedno na drugo – između jezika i govora nema strogih i jasnih granica.⁶⁷ U jezičkim razmatranjima ovakvi odnosi su predmet istraživanja, o njima se diskutuje i donose se nova saznanja.

⁶³ Ranko Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, Čigoja štampa, Beograd, 2003, p. 20.

⁶⁴ *Isto*.

⁶⁵ Ludvig Vitgenštajn citiran u Karin M. Fierke, “Links Across the Abyss: Language and Logic in International Relations”, *International Studies Quarterly*, op. cit., p. 347.

⁶⁶ Ivan Milenković, „Rolan Bart: Varanje jezika”, u: Ivan Milenković, *Filozofski fragmenti*, Karpos, Loznica, 2011, p. 45.

⁶⁷ Ranko Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, op. cit., p. 22.

Shodno tome, čini se da o jeziku ne možemo razmišljati kao o jednom prostom fenomenu. Svakako ne kao o fenomenu koji zaslužuje epitet jednolike pojave. Stoga, čini se opravdanim da o jeziku razmatramo kao o jednom složenom fenomenu. Međutim, prihvatanje složenosti ne znači potvrđivanje stava da je jezik haotična pojava i da ga valja zbog toga izbegavati u istraživanju. Razmatrati pitanja koja postavlja filozofija jezika težak su zadatak i mnoga pitanja su do danas neka vrsta nepoznanice – šta su značenja ili odakle ona dolaze još uvek su važna pitanja za filozofe jezika.⁶⁸ Međutim, to ne bi trebalo da deluje kao opravdanje da se jezik drži po strani kada su naučna istraživanja u pitanju. Njegovu složenost treba odatle shvatiti kao prednost, a ne kao manu po istraživačke poduhvate. To što jezik još uvek iziskuje napore bilo filozofa jezika bilo istraživača raznorodnih naučnih disciplina, da se stiču saznanja o njegovoj prirodi ili upotrebi, ne treba da bude poziv na njegovo odbijanje ili osporavanje. Takav jezik otvara mnogobrojna pitanja – upravo takva pitanja, jednom kada se otvore, pozivaju na razmatranje i diskusiju, vodeći nauku napred ka novim saznanjima. Dalje, vrlo važno je i to što „jezik pruža jedan neophodan princip analize ne samo doživljenog i stvarnog nego i potencijalnog, pa i imaginarnog sveta”.⁶⁹ Lingvistika potvrđuje da su i sama misao i jezik takođe u nekoj vrsti kompleksnog odnosa, baš kao što su i jezik i govor. „Mišljenje daje jeziku važan deo njegove svrhe, ono ga duboko prožima i tera ga na stalno usavršavanje i prilagođavanje sopstvenih struktura. A jezik, sa svoje strane, nije samo spoljno ruho misli, puko sredstvo njihovog izražavanja, nego i važan činilac njihovog rađanja i uobličavanja. U središnjoj oblasti svoga dodira, jezik i misao su kao dve strane istog novčića: svaka nosi svoj zaseban lik, ali su nerazdvojne.”⁷⁰ Jezik se tako čini kao skup delova koji zapravo funkcioniše kao jedna uvezana celina, stoga ga ne bi valjalo rasparsčavati i po volji analizirati. Proučavati jedan deo, bez stalnog uvida u celinu, vodi pravo u istovetnost. Jezik je, shodno tome, složen fenomen koji ne može biti sveden niti na haotičnost niti na jednolikost.

Stoga, nakon nešto više od tri decenije razvoja, čini se, kako opravdanim tako i potrebnim, da celokupna konstruktivistička misao ponovo razmotri svoj odnos sa jezikom. Ukoliko mu prizna svu složenost koju on sa sobom nosi, stiće se utisak da bi dobila jedan novi pogled na idejne činioce stvarnosti koje je sa ponosom uvela tih osamdesetih godina XX veka. Naime, konstruktivizam je vratio idejne činioce stvarnosti u razmatranje u disciplini međunarodnih odnosa. Nikolas Onuf ističe da su „ideje zapravo bez forme sve dok

⁶⁸ Michael Devitt and Kim Sterelny, *Language and Reality: An Introduction to the Philosophy of Language*, A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1999, pp. 1–5.

⁶⁹ Ranko Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, op. cit., p. 31.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 32.

se jezički ili simbolički ne predstave”.⁷¹ Stoga se čini opravdanim zauzimanje stava da idejni činioci stvarnosti i jezička razmatranja idu ruku pod ruku u međunarodnim odnosima. Kada jezik postane sastavni deo jedne konstruktivističke analize, u tom slučaju bi ga trebalo prihvatiti u svoj njegovoj složenosti, odnosno uz uvid u sve njegove gradivne elemente i odnose koji vladaju među njima. Odnos tih gradivnih elemenata ogleda se upravo u jednom složenom suživotu između ljudskih misli i stvarnosti u kojoj se čovek nalazi, odnosno između urođenih jezičkih struktura čoveka i okoline koja ga okružuje. Sa unosom jezika u istraživanje neminovno se povlači i unos ovakvih složenih odnosa u samu konstruktivističku analizu. Odatle, upravo bi idejni činioci stvarnosti bili ti koji bi ovom složenošću bili zahvaćeni i obuhvaćeni, jer jednom kada se idejni činioci „jezički predstave” pretpostavka je da bi oni tada postali nosioci ovih složenih odnosa koji karakterišu sam jezik. Norme, principi, ili bilo koji drugi konstruktivistički koncept u upotrebi teško je zamisliti bez osvrta na glavnu kategoriju u kojoj se nalaze – ideje. Šta se događa sa tim konceptima kada im pristupimo sa stanovišta saznanja o jeziku kao složenom fenomenu? Možemo li onda da zamislimo u kakvom odnosu oni stoje jedni prema drugima? Možemo li da zamislimo da se i oni menjaju? Ako da, menjaju li se oni sami ili se to događa u međusobnom kontaktu? Ako fenomen jezika tretiramo kao prost fenomen, haotičnih i istovetnih osobina, onda postavljanje ovakvih pitanja deluje izlišno. Međutim, ukoliko mu priđemo kao složenom fenomenu, ova pitanja polako poprimaju drugačiji smisao. U tom slučaju, možemo da pretpostavimo da bilo koji idejni činilac koji je teorija uvela zahteva zauzimanje određenog stava prema njemu od strane međunarodnih aktera. Na taj način, oni ne mogu postojati u međunarodnom sistemu kao nekakve neutralne tvorevine. Onog trenutka kada postanu deo međunarodne stvarnosti, bilo koja država ne može jednostavno da ignoriše njihovo postojanje. Na tragu složenih odnosa u kojima jezik stoji prema našim mislima ili stvarnosti oko nas, možemo li dodatno da se zapitamo utiče li to na pozicije koje ti idejni činioci zauzimaju u međunarodnom sistemu? Jezički oblik njihovog predstavljanja, da li je u svakoj situaciji sposoban da proizvede pravi smisao? Osobnost složenosti jezika pruža nam mogućnost pretpostavke da idejni činioci stvarnosti možda ne bi mogli biti posmatrani ili doživljavani kao neutralni, nepomični, ili nepromenljivi u međunarodnom sistemu. Zapravo, od onog momenta kada se ideje „jezički predstave”, pretpostavka je da one više ne mogu stajati kao neutralne, nepomične ili nepromenljive tvorevine u međunarodnom sistemu.

⁷¹ Nicholas Onuf, “Preface”, in: Bertucci Mariano E, Jarrod Hayes and Patrick James (eds.), *Constructivism Reconsidered: Past, Present, and Future*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 2018, p. xvii.

ZAKLJUČAK

Nestankom bipolarnog sistema krajem XX veka disciplina međunarodnih odnosa stupila je u novu fazu svog razvoja. Istraživačima se tako pružila prilika da, različitim teorijskim ili metodološkim pristupima, posmatraju mnogobrojne pojave i iz nekog novog ugla. Upravo u tim trenucima, konstruktivizam je postavljao svoje temelje u disciplini. Sticao se utisak da će ponovno razmatranje ideja u teoriji međunarodnih odnosa obogatiti naučna objašnjenja osiromašena pozitivističkim strogim načelima.⁷² Fenomen jezika je imao određenu ulogu u nastajanju i razvoju jednog dela konstruktivističke misli, dok se jednom delu činio nepotrebnim, jer osobenosti jezika nisu smatrane valjanim za naučnu analizu. Shodno tome, jezik je različito prihvaćen i vrednovan u literaturi međunarodnih odnosa. Međutim, mnogobrojni radovi u naučnom fondu literature su ukazali zbog čega jezik ipak zaslužuje da bude razmatran. Namera ovoga rada bila je da ukaže na još jednu osobenost jezika, zbog koje bi celokupna konstruktivistička misao, nakon nešto više od tri decenije njihovog međusobnog susretanja i razilaženja, trebalo ponovo da razmotri taj odnos. Ta osobenost jezika jeste njegova složenost. Put ka prepoznavanju ove osobenosti jezika od strane konstruktivizma valjalo bi započeti ponovnim povratkom jezičkim razmatranjima filozofa Ludviga Vitgenštajna.

Na tom tragu, o složenosti jezika možemo govoriti kao o elementu koji ne mora nužno da narušava sve prethodno razmatrano u disciplini, koliko samo da „izoštiri” sliku među elementima koje konstruktivistička teorija već prepoznaje. Konstruktivizam je revitalizovao ideje u istraživanju, a budući da o njima možemo razmišljati na neki način i kao o jezičkim tvorevinama, onda jezik na tom mestu može da dobije još jedan nivo značaja. Na početku, jedan deo konstruktivističkih mislilaca je pokazao da o jeziku možemo razmišljati i kroz epistemologiju – o jeziku kao o sredstvu kojim otkrivamo stvarnost oko nas, i kroz ontologiju – o jeziku kao o gradivnoj materiji koja kroji istu tu stvarnost. Ako na to sada prihvatimo i da jezik predstavlja i jedan složen fenomen, onda prihvatamo da on ne može biti vrednovan u disciplini, niti kao „haotičan”, niti kao jednolik. Na taj način, takođe, dobijamo i mogućnost da sa nove tačke gledišta posmatramo idejne činioce i njihovu, kako međusobnu dinamiku odnosa tako i sa drugim materijalnim činiocima u međunarodnom sistemu. Uzevši u obzir složene odnose koji postoje između jezika, misli, govora i stvarnosti, pretpostavka je da idejni faktori u tom slučaju ne bi mogli postojati kao neutralni, nepomični ili nepromenljivi činoci u međunarodnom sistemu. Nosioци tih složenih odnosa postali bi idejni činoci, jer upravo su ideje te koje stižu svoj oblik „jezičkim predstavljanjem”. Konačno, kao

⁷² Steve Smith, “Positivism and Beyond”, in: Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski (eds.), *International Theory: Positivism and Beyond*, op. cit.

takvi, od momenta tog „jezičkog predstavljanja”, oni više ne bi mogli stajati kao neutralne, nepomične ili nepromenljive tvorevine u međunarodnom sistemu.

Sledstveno tome, nakon nešto više od tri decenije razvoja odnosa između jezika i konstruktivizma u disciplini međunarodnih odnosa, čini se potrebnim i opravdanim ponovno preispitivanje ovog odnosa. Za te tri decenije jezik je vrednovan od „haotičnog” i nedostojnog naučne analize do jednolikog fenomena, „međusobno komplementarnog, kompatibilnog i uzajamno zamenljivog” za svaku vrstu naučne analize. Novi pogled na idejne činioce, koji rezultira ovim preispitivanjem odnosa, omogućio bi celokupnoj konstruktivističkoj misli da, zbog ovako raznovrsnog vrednovanja jezika, ne dovede svoje zaključke u opasnost od uzimanja idejnih činilaca zdravo za gotovo. Konstruktivizam je bio „priča o uspehu”⁷³ kada se pojavio, i to ima priliku i da ostane. Eventualni zamor koji je teorija osetila početkom XXI veka može da bude pogodno mesto da se upravo na njemu, bar za početak, ponovo razmotri njen odnos sa jezikom.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Ashley Richard K and R. B. J. Walker, “Introduction. Speaking the Language of Exile: Dissident Thought in International Studies”, *International Studies Quarterly*, Vol. 34, No. 3, 1990, pp. 259–268.
- [2] Barnett Michael, “Social constructivism”, in: John Baylis, Steve Smith and Patricia Owens, *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, New York, 2011, pp. 150–165.
- [3] Bertucci Mariano E., Jarrod Hayes and Patrick James, “Moving Forward”, in: Mariano E. Bertucci, Jarrod Hayes and Patrick James, *Constructivism Reconsidered: Past, Present, and Future*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 2018. pp. 243–261.
- [4] Bugarski Ranko, *Uvod u opštu lingvistiku*, Čigoja štampa, Beograd, 2003.
- [5] Debrix François (ed.), *Language, Agency and Politics in a Constructed World*, Routledge, New York, 2015, pp. ix–xix.
- [6] Der Derian James, “The Boundaries of Knowledge and Power in International Relations”, in: James Der Derian and Michael J. Shapiro (eds.), *International/ Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*, Lexington Books, New York, 1989, pp. 3–11.

⁷³ Stefano Guzzini, *Power, Realism and Constructivism*, Routledge, New York, 2013, p. 189.

- [7] Devitt Michael and Kim Sterelny, *Language and Reality: An Introduction to the Philosophy of Language*, A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1999, pp. 1–11.
- [8] Epstein Charlotte, “Constructivism or the Eternal Return of Universals in International Relations: Why Returning to Language is Vital to Prolonging the Owl’s Flight”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, pp. 499–519.
- [9] Fierke Karin M, “Links Across the Abyss: Language and Logic in International Relations”, *International Studies Quarterly*, Vol. 46, No. 3, 2002, pp. 331–354.
- [10] Fierke Karin M. and Knud Erik Jørgensen (eds.), *Constructing International Relations: The Next Generation*, Routledge, New York, 2015, pp. 3–10.
- [11] Fierke Karin M., “Wittgenstein and International Relations Theory”, in: Cerwyn Moore and Chris Farrands (eds.), *International Relations Theory and Philosophy: Interpretive Dialogues*, Routledge, New York, 2010, pp. 83–94.
- [12] Fierke K. M., “Breaking the Silence: Language and Method in International Relations”, in: François Debrix (ed.), *Language, Agency and Politics in a Constructed World*, Routledge, New York, 2015, pp. 66–86.
- [13] Godfrey-Smith Peter, *Theory and Reality: An Introduction to the Philosophy of Science*, The University of Chicago Press, Chicago, 2003, pp. 19–25.
- [14] Guzzini Stefano, *Power, Realism and Constructivism*, Routledge, New York, 2013.
- [15] Katzenstein Peter J. (ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996.
- [16] Kratochwil Friedrich V., “Constructivism as an Approach to Interdisciplinary Study”, in: Karin M. Fierke and Knud Erik Jørgensen (eds.), *Constructing International Relations: The Next Generation*, Routledge, New York, 2015, pp. 13–35.
- [17] Martinich A. P. (ed.), *The Philosophy of Language*, Oxford University Press, New York, 1996, pp. 3–8.
- [18] Milenković Ivan, „Rolan Bart: Varanje jezika”, u: Ivan Milenković, *Filozofski fragmenti*, Karpos, Loznica, 2011, pp. 44–46.
- [19] Onuf Nicholas Greenwood, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in Social Theory and International Relations*, Routledge, New York, 2013.
- [20] Onuf Nicholas, “Preface”, in: Mariano E. Bertucci, Jarrod Hayes and Patrick James (eds.), *Constructivism Reconsidered: Past, Present, and Future*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 2018, pp. xii–xix.
- [21] Smith Steve, “Positivism and Beyond”, in: Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski (eds.), *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, pp. 11–44.
- [22] Vent Aleksandar, *Društvena teorija međunarodne politike*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2014.

- [23] Volc Kenet, *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose i Alexandria Press, Beograd, 2008.
- [24] Zehfuss Maja, *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, pp. 1–37.
- [25] Zehfuss Maja, “Constructivisms in International Relations: Wendt, Onuf, and Kratochwil”, in: Karin M. Fierke and Knud Erik Jørgensen (eds.), *Constructing International Relations: The Next Generation*, Routledge, New York, 2015, pp. 54–75.

Aneta Šamanc

LANGUAGE AND CONSTRUCTIVISM IN
INTERNATIONAL RELATIONS: WHERE TO AFTER
THREE DECADES OF DEVELOPMENT?

Abstract

Relationship between Constructivism and language in International Relations has been developing for more than three decades. During that time the importance of language varied in research – its theoretical acceptance moved between nonacceptance and prominent position. These differing valuations of reflections about language somehow paradoxically resulted in treating language as uniform, even in the postpositivist research where language hold a prominent position. The purpose of this article is to refer to the need to return to philosopher Ludwig Wittgenstein’s reflections about language and that when it comes to language one has to think about it as of a complex phenomenon. Therefore, the research question of this article is why the entire constructivist thought in IR needs to rethink its relationship with language? Constructivism brought back ideational factors into IR research, so if this complexity of language becomes acknowledged by Constructivism, it appears that it would give a constructivist thought a fresh new look at those same ideational factors.

Key words

Language, International Relations, Constructivism, Linguistic Turn, Ideas.